

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

נאמנגב

ביטאון מחוז דרום

גיליון מספר 4, אדר ב' תשע"ד, מרץ 2013

הגיליון יוצא על ידי ועדת מחוז דרום

פרויקט אימוץ אתר

היסטורי ע"י תלמידי אשקלון / גז סובל

אשקלון היא עיר רבת נופים בת יותר מארבעת אלפים שנה, הכוללת אתרים מרצף התקופות ההיסטוריות ומהווה "מעבדה גיאוגרפית-היסטורית" ו"מוזיאון פתוח". ממצאים מחיי היום-יום המתגלים בחפירות הארכיאולוגיות מלמדים על מורשתה הכלכלית, התרבותית והחברתית של אשקלון. כיום חשופים אתרים ארכיאולוגיים בתל אשקלון מהתקופה הפלשתית, מהתקופה הפרסית ומן התקופה הרומית והביזנטית בה הגיעה אשקלון לשיא גודלה והתפתחותה. אך העיר נתייחדה גם באתרים היסטוריים מהתקופה העות'מאנית, מתקופת המנדט הבריטי ומראשית ההתיישבות הישראלית לאחר קום המדינה. בעיר מגוון נופי ייחודי כשתנאי הקרקע, קרבת מי-התהום, והאקלים הפכו את העיר לגן פורח בכל תולדותיה. כדי לשמר את מורשתה של העיר מצאנו כי הדרך

העתקת חצבים מאתר הבנייה

הטובה ביותר היא יזמה שאינה תלויה ברשות אלא צומחת מלמטה – מבית-הספר ותנועת הנוער. הקפדנו להעביר לתלמידים את המסר אודות מורשתה העתיקה של העיר המחייבת עיסוק בפן הערכי: הפרק ההיסטורי יהודי-ישראלי של אתרים מסוימים בצד התמודדות עם האמת ההיסטורית הנכרית: רצף המורשת של תולדות העיר. ההתחלה הייתה ניסיונית, בקשנו לבחון את תגובתם ורצונם של בני נוער לעסוק בשימור אתריה ההיסטוריים של העיר. בשנת 2009 בעת חופשת הקיץ עסקו בני נוער משבט "נמרוד" של הצופים, מקרב מועצת הנוער ובני-עובדים של העירייה בניקוי חצר המסגד הקטן בשכונת מגדל. הצלחת המיזם הובילה בשנת הלימודים תשע"ב לחבירה לבית-הספר החדש שזה אך נפתח: מקיף ה' – "דרכא" שמיתג את עצמו כמאמץ אתרים היסטוריים על ידי למידה, פעילות ותיעוד הידע הנצבר. בתשע"ג עסק בית-הספר בחקר שמות רחובות על-פי המפתח "מנהיגים ומנהיגות באשקלון ובתולדות ישראל". הוקמה "סיירת גיאוגרפית" שבין היתר משחזרת בחלקה היסטורית בגן הלאומי את גידולו של הבצל ההיסטורי, והוחל מיזם סיפורו של מקום – בחסות יד יצחק בן-צבי.

בשנה זו הצטרפו בית-הספר אורט אדיבי – אשר שיקם באר וברכה בגן לאומי אשקלון; מקיף ד' שכלל בתכנית הלימודים נושא צמחייה היסטורית באשקלון ובצע סקר צמחייה בגן לאומי, ואורט הנרי רונסון שבחר לעסוק ב"סיפורי עירי" – סיפורם של ראשוני אשקלון ומנהיגיה. בתשע"ד – נמשכה הפעילות, "דרכא" לקחו על עצמם מיזם חדש – "מסלולרי", תיעוד אתרים כמיזם תיירותי בשימוש בסמארטפונים, והצטרפו תלמידי מקיף א' החוקרים את תולדות שכונת אפרידר.

לסיכום: הצלחת המיזם מותנית בראש וראשונה במוטיבציה שמצליחה הנהלת בית-הספר להקנות לתלמידים ולצוות.

ניקוי המסגד הקטן

דבר מנהל מחוז דרום

מדור זה, ממשיך לבטא את רצף עבודת המועצה לשימור אתרים במחוז הדרומי. העיצוב השתנה, עורכת נבחרה סו"ס לבסס את מעמדו של המגזין, כשתפקידו לא השתנה מלהיות אכסניה להנחלת נושא מורשת השימור ושופרו של נאמן השימור באשר הוא. נאחל לכולנו הצלחה לאוחזים במלאכה ולכולנו.

- במעמד חגיגי של קברניטי מועצה אזורית שער הנגב, תושבים והנהלתה המקצועית של המועצה לשימור, נחנכה במבנה מורשת (המשוקס) ברוחמה תצוגה אור-קולית, אותה עיצב נטע רוזנבלט.
 - בשדה חלץ, שם נמצא הנפט הציוני בשנות ה-50 למאה הקודמת, חיה ובוטטת חברת לפידות. מציאות חדשה נגלתה לנו, כשנודע שנפט עדיין יוצא וכי חיפושים קדחתניים מתבצעים כעת. חברת לפידות החליטה להפוך חלק ממתחם החברה בחלץ (לא רחוק ממושב כוכב מיכאל שובל) לאתר מבקרים של החברה. בביקור שנערך יחד עם מנכ"ל המועצה עמרי שלמון, נחשף מתחם עשיר בממצאי השימור המכני, בצד מבנים וצריפים. את הפרויקט מקדמת רוני לפר הולנברג, אשר במסגרת תואר שני בלימודי שימור בבר-אילן בחרה תזה על מחנה לפידות.
 - לבקשת מפעלי ים המלח, הוצב קטר וקרונ המיועדים לשייט ברחבי אתר חברת האשלג, כשיושלם שיקום האתר. בינתיים הוחלט להחזיר את הקרון במסגרת שינויים שנדרשו הקרונות לעבור.
 - הסתיים שיקומו של הצריף הירוק בקיבוץ דביר. כעת ימומש ייעודו של הצריף כאוצר המורשת של קיבוץ דביר.
 - הסתיים שיקומו של צריף ראשונים במושב תימורים, כעת ממומש ייעוד המבנה כמרכז מורשת המושב.
 - התקיים כנס רכבות בדרום הארץ בתקופת המנדט בקיבוץ יש מרדכי שהשלים כנס רכבות ב-2013 בקיבוץ להב, לרכבות דרום הארץ בתקופת מלחמת העולם הראשונה.
 - החל סקר אתרי מורשת במועצה האזורית חוף אשקלון במימון 50% של המועצה לשימור אתרים.
 - מגדל המים המפורסם בנגבה ישוקם בקרוב ע"י קבלן שימור ויקבל חיזוק לשנים רבות.
 - בית הביטחון של קיבוץ אורים, אשר שנים היווה מטרה לתותחני צה"ל, ישוקם בקרוב כמות שהוא (בחלקו הרוס) וישמש תחנת מורשת נוספת בדרך השדות באזור מוא"ז אשכול.
 - בגשר הקשתות על נחל לכיש (מול מרכז שפירא במוא"ז שפיר) יבוצע שיקום, לקראת ביצוע עבודות בנחל ע"י רשות הניקוז. אחר דיונים מעמיקים שכללו הצעות להרמת הגשר (אשר בהכרח היה נפגע קשות מכך) יוסט הנחל אל שני צידי הגשר.
- תקציבי המועצה לשימור ל-2014 משתחררים זה עתה, ומספר אתרים במחוז יצטרפו למעגל מבני המורשת בשיקום.

עד כאן לקט פאה ושיכחה
עופר יוגב

אירועי מחוז דרום

- 8.5, מתוכנן יום עיון באופקים בנושא פיתוח פארק סירת שקד וגשר הרכבת האנגלי העובר בו. בתכנון – שיקום גשר הרכבת הבנוי ולו מברזל, גשר ייחודי ומופלא.
- 16.5 – 23.5, הכנות מרובות לקראת שבוע שימור אתרים, בבאר שבע, תכנית הכוללת סיורי יום וערב, סיורי ילדים ויום עיון לזכרו של סולל כהן ממשחררי באר שבע.
- 17.6.2014, ולסיום, היכוננו – כנס ראשון לנאמני מחוז דרום, אשר יתקיים באתר בארות בנגב – קיבוץ עלומים. הזמנה תשלח בקרוב, נאמני המחוז מוזמנים לרשום תאריך זה. בתכנון הסעה מרכזית.

בגיליון זה:

2	דבר מנהל המחוז
3	דבר יו"ר ועדת דרום
4	שלטים היסטוריים
5	פארן
6	בית ערוסי
7	ביר שנק
8	דבר העורכת והכרות

דבר יו"ר ועדת דרום/ עורך מדעי – ד"ר אבי ששון

"אמר רבי יצחק, הרוצה שיחכים - ידרים, ושיעשיר - יצפין [...] ורבי יהושע בן לוי אמר: לעולם ידרים שמתוך שמתחכם מתעשר. שנאמר: אורך ימים בימינה [דרום], בשמאלה [צפון] עושר וכבוד" (בבלי בבא בתרא, כה, ב). במימרא מפורסמת זו מקשטים גופים שונים בדרום הארץ, ובעיקר בתחומי חינך, תיירות ומורשת, את כרזות הפרסום והשיווק שלהם. אמנם ממרא זו במקור מתייחסת למקומם של כלי המקדש אבל יש בה כדי לשקף גם מציאות היסטורית.

בשעה טובה ומוצלחת הוקמה במועצה לשימור אתרים הועדה הציבורית של מחוז דרום. ועדות ציבוריות כאל פועלות כבר שנים הרבה במחוזות השונים של המועצה לשימור והן מלוות את מנהלי המחוזות בעצה ובעידוד. סיבות שונות ומגוונות גרמו לעיכוב התהליך ביחס למחוז דרום. אנו רואים בהקמת הועדה בבחינת "יחכים" ומקווים כי בעזרתה המחוז "יעשיר" את העשייה השימורית.

בישיבת היסוד של הועדה נקבעו עקרונותיה ונהליה:

א. תפקידי הועדה הציבורית

1. הועדה היא ועדה ציבורית לשימור ותפעל כועדת היגוי וליזוי למנהל המחוז.
2. הועדה תקיים דיונים בנושאים עקרוניים והכנת עמדת הועדה אל מול מקבלי ההחלטות.
3. עיצוב ושמירת קשר עם הישוב בו נמצא האתר לשימור, בחינת מידת רצינותם של מנהיגי הישוב לשמר אתרים היסטוריים.
4. ייזום ותכנון כנסים וימי-עיון והוצאתם לפועל.
5. סיוע בטיפול בנאמני השימור במחוז.
6. סימון מטרות מנהליות, בניית תכנית מנהלית, הרכבת הועדה המורחבת (ריכוז ומעקב – מיכל).

ב. פעילות

7. ליטול חלק בפעילות המחוז בשיתוף מנהל המחוז, כמו: זיהוי אתרי מורשת, טיפול בהמשך טיפול ומעקב אחר שימורם.
8. סיורים באתרים והכנת נייר עמדה של המחוז לגביהם.
9. גיבוש ועדכון רשימת הנאמנים וכינוסם.
10. התכנסות 5 – 6 פעמים בשנה בנוסף להתכנסויות אד-הוק.

ג. הרכב הועדה הציבורית

11. הועדה תמנה לפחות כ-20 חברים, עם נציגות מגדרית ומגזרית הולמת, בשאיפה לשילוב חברים פעילים בתחום.
12. איזון בין אנשי אקדמיה ואנשי מקצוע לבין אנשי ציבור (גבולות הגזרה: מגדר, מחקר, מקצוע, איש ציבור, וכיסוי גאוגרפי-כללי).

ד. חזון, מטרות ומשימות

13. הכנת לוח זמנים לפעילות ומפגשי הועדה.
14. הכנת תכנית עבודה (כנסים, סיורים, מאבקים, שבוע שימור אתרים; סקר אנדרטאות) 2014-2015
15. הרחבה, עיצוב וגיבוש רשימת נאמני שימור (פנייה לצעירים, סטודנטים; בחינת מתן תמריצים).
16. מפגש נאמנים (סיור, הכרות, כרטיס נאמן).
17. עיצוב רשימת אתרים לשימור ברחבי המחוז.
18. הגדרת רשימת אתרים מועדפים לשילוט.
19. גיוס מוסדות ויזמים לשיתופי פעולה בתחומים שונים (עלון; אימוץ אתר וכד').
20. הרחבת הפעילות בתחום "אמץ אתר".
21. העדפה מתקנת למועצות ויישובים חלשים.

קיבלתי על עצמי את ריכוז הועדה בהכירי את ייחודו וחשיבותו של האזור והצורך בקידום שימור המורשת והפצתה לציבור. אין לי ספק כי בזכות סגולותיהם של חברי הועדה ושיתוף הפעולה מצידם, נצליח לעמוד במשימות שקבענו. אני מבקש לנצל במה זו להודות להם על היענותם וחלקם בקידום הנושא.

אנו קוראים לתושבי האזור לסייע לנו בתחומים השונים אותם פרטנו לעיל. צרכי המחוז מרובים ויש בקרבנו פעילים רבים היכולים לקדם תחומים מסוימים. נשמח לכל פנייה.

בברכת
חן הארץ

לכל ישוב יש שם, אך, לרבים מהישובים נעשתה קביעת השם תוך התלבטות, שינויים, החלפה, ואפילו מאבק. בפניה זו נעקוב אחרי סיפורי שמות חלק מיישובי הנגב, בעזרת השם.

באפריל 1949, זמן קצר לאחר סיום מלחמת העצמאות, עלה קיבוץ חדש על הקרקע בצפון הנגב. המדינה החלה להתארגן, מאות אלפי עולים עלו ארצה, והצורך העיקרי היה לייצר מזון לכולם. השטחים הנרחבים לאורך הדרך לנגב נחרשו ע"י משמר הנגב ושובל "הותיקים", וצפונה מהם סומנה נקודה נוספת. קבוצת עולים מהונגריה נקבעה כגוף המייסד במסגרת הקיבוץ הארצי.

סיפר אחד מהקבוצה: השליח הישראלי שהגיע להונגריה, יעקב ל., נוכח שרובנו לא התחנכנו ב"שומר הצעיר", לא זכינו לחינוך ולמטען אידיאולוגי

תנועתי. לדבריו, הגיבוש שלנו והרצון לעלות ארצה ולהקים קיבוץ נעשה מעצמו ולא בהשקעה של התנועה. מכאן קרא לחבורה שלנו - 'ספיח', כאותה חיטה הגדלה מעצמה.

במילון: 'ספיח' - תבואה שצמחה מאליה מזרעים שהיו באדמה, דבר הצומח מאליו.

כאשר התבשרה החבורה שהם עומדים להקים קיבוץ חדש, החליטו לקרוא לקיבוץ כמו לקבוצה - ספיח.

סְפִיחַ / רחל

הֵן לֹא חֲרָשְׁתִּי, גַּם לֹא נִרְעַמְתִּי,

לֹא הִתְפַּלְלֹתִי עַל הַמָּטָר.

וּפְתַע, רְאֵה-נָא! שְׂדוֹתִי

הַצְמִיחוּ

דָּגְן בְּרוּךְ שְׁמֵשׁ בְּמָקוֹם דָּרְדָר.

הָאֵם הוּא סְפִיחַ תְּנוּבוֹת מְקַדָּם,

חֲטִי תְדַנֶּה הֵם, קְצוּרִים מְאֹד?

"ספיח" היה ידוע אז כסיפור של ח.נ. ביאליק, וכן שיר של רחל המשוררת. רחל גם קראה לקובץ שיריה הראשון, שהופיע ב-1927 בשם 'ספיח'.

אך לא ביאליק ולא רחל גרמו לקיבוץ להיקרא כך. השם התקבל ונקלט גם בקיבוץ הצעיר, גם כשהגיעה ההשלמה הצברית, וגם ע"י המוסדות. ועדת השמות הממשלתית אישרה את השם. שנתיים ויותר עברו תחת השם הקצר, המקורי והחקלאי, שנתיים ללא עוררין.

אגדה מקומית טוענת, ואין על כך הוכחות, שמתי שהוא ב-1951 הגיב מאיר יערי, המנהיג, באחת מישיבות מזכירות הקיבוץ הארצי: "השם אינו יאה לקיבוץ. קיבוץ חורש את שדותיו וזורע, ויבולו אינו ספיח, אלא קמה". וכך הועלה השם "בית קמה", שזכה מיד לאישורם של מאיר יערי, יעקב חזן ושל חברי הקיבוץ.

השם "ספיח" הוחלף, והתקבל "בית קמה". ההחלפה זכתה לתמיכה גורפת, והשם החדש התאים למציאות של שטחי פלחה נרחבים. עברו עוד שנתיים, סמוך לקיבוץ נסלל כביש מערבה, הוא 'כביש השובלים'. גם כביש הגישה לדביר ולהב יצא מאותה נקודה מזרחה, ונוצר "צומת בית קמה", כפי שנהגו להכריז נהגי 'אגד' בקווי באר שבע. משרדי המועצה האזורית שהוקמו סמוך לצומת ציינו את כתובת המועצה "צומת בית קמה". בצומת הוקמה תחנת דלק ראשונה באזור, וגם היא נקראה "סנוול בית קמה". כאשר נסלל הכביש הישיר לבאר שבע (היום: כביש 40), קבעה ועדת השמות שהצומת על כביש זה יקרא "צומת קמה", ובאנגלית Qama. ואילו בצומת הישן נבנתה ככר ובמרכזה פסל, מעשה ידיו של משה לוי, חבר בית קמה.

בתמונה:
מבט אל
קיבוץ בית
קמה.

"יש לי חולשה לשלטים היסטוריים.
בארצות הברית גיליתי אותם כציונים לאישים ומאורעות שאצלנו איש לא זוכר."

על שלושה שלטים

השלט האבוד

אחרי שהקמנו למרגלות תל ניצנה את אנדרטת הזחל"ם המסתער של חטיבה 8 בפיקוד 'הזקן' יצחק שדה מתש"ח, הציבו ותיקי החטיבה שלטים בשדות הקרב בהם השתתפו: במשטרת בית גוברין, במשטרת עראק סוידאן - מצודת יואב, בשיח נוראן הוא קיבוץ מגן וגם בבית הנתיבות של תחנת הרכבת העות'מאנית בבאר שבע. אתר זה עומד להיפתח עתה 'כמתחם הקטר 70414' (וגם על כך יש מה לומר רק נעשה זאת בפעם אחרת). השלט שהוצב שם בסוף שנות התשעים בטקס חגיגי בו הייתי נוכח, נעלם כלא היה. ניסיתי לבדוק אם אוחסן במחסני העירייה וזאת ללא הועיל. אולי נשדד בידי סוחרי המתכות ערב אולימפיאדת פיג'ינג? אולי סתם אומץ בידי חובב שלטים בינתו? מי יודע?

השלט נעשה ממתכת עבה במפעל ישראלייזר בקיבוץ רעים, שקל בוודאי לא מעט והיה יכול להיות אטרקציה לשודד מתכות כלשהו. אם יש לכם מושג על מישהו מפעילי חטיבה 8 לדורותיה שיש לו עניין בשיקום והחזרת השלט למקומו נא קשרו אותו אלי.

שלט דבמבם

גרשון דובנבוים נפל בתש"ח בפעולת פיצוץ גשר נחל חברון בכביש מבאר שבע לדהריה (כביש 60 של פעם) לאחר כיבוש באר שבע ב"מבצע משה" – יומו האחרון של "מבצע יואב". רחוב גרשון בבאר שבע והשלט שהוצב שם לפני שנים רבות היו הציון הראשון שהכרתי למפקד בחטיבת הנגב שנפל בקרב. דומה לשלט שברחוב שלושת בני עין חרוד בעיר 'הישנה' בבאר שבע. מבצע לוט נקרא בפלמ"ח בשמו כמו גם הכביש לערד (כביש 31) עם חנוכתו בשנת 1962.

הכביש שנחנך במעמד בני משפחתו של דבמבם נקרא בידי שר העבודה יגאל אלון על שם לוחם מחטיבת הנגב שנפל לא רחוק ממקום הטקס ליד צומת שוקת. שני שמות שלא נזכרו.

ביד מרדכי זוכרים אותו כמי שחילץ את ילדי המשק בשעות המצור המצרי הקשות. כיתות בית הספר נקראו על שמו 'בית גרשון'. משורין נושא שמות הילדים מאז ולצידו תמונתו של דבמבם הוצב שם לאחרונה מדרום למגדל המים הנופל ופסלו של מרדכי אנילביץ'. ילדי יד מרדכי שהתבררו לא שכחו את מצילם. בכניסה ליער מיתר, בצידה הדרומי של גדר הביטחון, ליד הדרך המוליכה לגשר אותו נשלח לפוצץ ובו נפצע, הצבנו בסיוע הקק"ל שלט לזכרו של דבמבם. השלט שוכן על שביל ישראל ומהווה נקודת עניין לצועדים בשביל. יום את הקמת השביל הפלמ"חניק של מיתר בר כוכבא קוטיק שהיה עימו בפלוגה ב' בגבעת ברנר בשנות הארבעים. ואם יש כבר שלט אחד ביקשנו ונענינו מקק"ל להוסיף ליד שלט דבמבם גם שלט לזכר פעולת משטרת א-רהווה 1956. שם נפצע קשה ונותר בשדה וניצל מאיר הר-ציון שהלך השבוע לעולמו. טוב צמד שלטים מן האחד!

שלט כרתיה

גם בראש תל כרתיה ציינה קק"ל את מעשה הגבורה של סמל רון פלר מגדוד 53 בחטיבת 'גבעתי' שהצליח באמצעות כלי הפיאט להביא לנסיגת מתקפת נגד של טנקים מצרית בתש"ח. כרתיה נכבשה יום קודם לכן בידי גדוד 89 בפיקוד משה דיין כשלב בניסיונות לפריצת הדרך לנגב במבצע 'יואב'. על מעשהו זה זכה לקבל את אות הגבורה מידי הנשיא חיים וייצמן. אם נאמץ את המודל הבריטי בבתי הקברות הצבאיים, 'צלב הויקטוריה' בו זכו גיבורי האימפריה מופיע על לוח מצבתם. גם כאן בכרתיה ראוי לציין בשלט המחודש

בתמונה:
מבט אל
אנדרטת
חטיבת גבעתי
ועצי
האקליפטוס

כרתיה השוכנת לצד כביש אשקלון קריית-גת היא בבחינת נקודה נעלמה. דרכי השדות המובילים לתוך חורשת האקליפטוסים המכסה את הכפר מפעם, בין כוורות דבורים, שאריות פלסטיק משדות החקלאים וסתם זבל, אינה מושכת מבקרים רבים. ראוי היה שקק"ל- בעלת הבית בחורשות כרתיה תהפוך את האתר לנגיש, מבוקר, עם חניון מושך קהל, משולט מחדש ומספר את סיפורו של דור המאבק כפי שידעה לעשות מגבעה 113 ועד אנדרטת חוליקאת.

"המחנות ראויים לשימור ולציון.
לזכרם של היוזמים, הסוללים והתקופה
שמשוה מנשמתה מורגש במחנות
העבודה הנטושים". גדעון רגולסקי

הכביש מבאר שבע לסדום לא היה קיים אחרי מלחמת השחרור. לסדום נסעו דרך צומת הנגב ומשם מזרחה לעבר המכתש הגדול. המשיכו למעלה העקרבים התלול, וירדו לעין חצבה. משם המשיכו צפונה בנחל אמציה עד לסדום. היה צורך דחוף בסלילת כביש שיתאים למשאיות כבדות ובתוואי קצר, לשם שיקום מפעל האשלג בדרום ים המלח.

באוקטובר 1950 מע"צ, החברה המבצעת, מתחילה בתכנון הכביש החדש, שאורכו יהיה 78 ק"מ, במקום הכביש הישן שאורכו 130 ק"מ. העבודות מתחילות בינואר 1952. במרץ 1953 מסתיימת הסלילה. את המבצע מארגנת מע"צ ושותפים לו חיל הנדסה של צה"ל בעיקר בשלב התכנון, עם מהנדס הכבישים חיים קוריאל.

כיום רואים במחנות משטחי בטון ואדמה עליהם הוצבו צריפים ואהלים, בתים חרבים, בורות לתיקון רכבים, צנרת ביוב מבטון, שרידי מקלחות, מחראות, חדר אוכל ועוד. על הגבעות סביב מעט מחסות סלע, הנראים כחדשים ויתכן ושימשו את בני המיעוטים שעבדו במקום. בשטח פזורים פקקי בקבוקים, מברשות שיניים, פחיות שימורים, מיכלי שמן, שברי זכוכית של קסתות לדיו, כפכפי מקלחת מעץ עם רצועת צמיג בלה, בקבוקים משקעות עם תאריכי ייצור משנות הארבעים והחמישים. מעט מטבעות מראשית המדינה, שפופרות משחת שיניים "שנהב", מוצאים ברגים ומסמרים. שפע צמיגים, שנחתכו לסוליות לתיקון נעלי העבודה, שריד לסנדלרייה עלומה. מעין ארכיאולוגיה ציונית בת 64 שנים.

הקטע הקשה לבצוע היה מצומת הערבה מערבה. מרחק של 9 ק"מ עם הפרש גובה של 560 מטר. הירידה לנחל תמר וחציבת המצוק קיצרו את אורך הכביש ואפשרו יצירת סיבובים רחבים ובשיפועים מתונים, יחסית לתוואים אחרים שנבדקו.

מחנות עובדים הוקמו לאורך הכביש. הראשון היה בכורנוב. המחנות הועתקו מזרחה ככל שהתקדמה העבודה. כיום מבחינים בשרידים של שני מחנות. בק"מ 116 וב-108. במחנות היו מקומות מגורים לעובדים, מחסנים וכל מה שנחוץ לביצוע העבודה. בתיאור של אפרים תלמי מ"ספר הנגב".

מחנה העובדים כבר מבצבץ מבין כתפי ההרים. צריפים שגגות פח להם מנצנצים מרחוק. ריקנות ולהט טרופי. מספר צריפים, ובנייני בלוקים, מוסך למכוניות וחביות דלק, פועלים מאובקים, פרועי שיער ושזופים.

בשיא העבודה, היו בערך 1000 עובדים בכמה אתרים. במחנות עבדו בעיקר, עולים חדשים ודרוזים מכפרי הצפון שהיו בקיאים בעבודות אבן, אך גם ילידי הארץ. במחנות נוצרה אינטגרציה והווי של חלוצים. היו חיי תרבות, הוצגו סרטים, ניתנו הרצאות. משהו מאופי המחנות נרמז בשירו של ח. חפר "הפרוצה החלוצה".

מבט אל חזית הכניסה לבית משפחת ערוסי

בית משפחת ערוסי הוא אחד השרידים האחרונים של בתי מגורים מקוריים בעיירה מגידל אסקאלון, מגדל אשקלון, כיום שכונת מגדל באשקלון. בבתיים אלה שוכנו העולים החדשים מתימן שאך- זה הגיעו למגדל.

הבית הוא בית חצר ערבי טיפוסי, בו נעשו רוב פעולות היום- יום בחצר. ייחודו בהימצאותם של כלים ואמצעים ששמשו את בעלי הבית המקוריים והמשיכו לשרת גם את בני משפחת ערוסי. משפחת ערוסי באה לאשקלון משבאם, האב יצחק היה חייט נודד, שלפעמים נעדר חודש מהבית. בסוף 1949 הגיעו בני המשפחה לישראל, עם שלושה תינוקות ובארץ נולדו שנים נוספים.

משהגיעה המשפחה לאשקלון, היא באחד הבתים ברחוב הרצל כיום ובו עשו את הלילה הראשון. משהשכימו בבוקר גילו כי חזית הבית צבועה בלבן עם הכיתוב: "רכוש צבאי". בלית ברירה נדדו התמימים לבתים נטושים אחרים באותה סביבה. הבית שנכנסו אליו היה נטוש, מלא בעזובה הקירות היו ספוגים בשמן. לנגד עיניהם נגלה מכלול שלם של מגורים ומתקני מלאכה ששרדו בחצר: בית-בד הכולל מערכת פריכה, מתקן כתישה משיש: ריחיים של יד לטחינת קמח, תנורי חמר ועוד. בחצר בור ששמש כממגורה, שב-1956, ימי "מבצע סיני", הפך למקלט.

תחילה עבד האב במע"ץ בסלילת כבישים. הצטרף ל"יובל גד" ועבד בבטון 30 שנה. האב נפטר ב-1993 והוא בן 83. כעשרים שנים מאוחר יותר נפטרה האם ללוה.

ייחודו של בית משפחת ערוסי הוא בכך שהמשפחה השכילה לשמר את החצר: החומה, העצים, מערכת כבישה ופריכה של זיתים, בור לאיסוס תבואה, שקתות וטאבון.

מתקנים אלה המשיכו לתפקד בזכות אורח החיים של המשפחה שנכנס למבנה ההיסטורי. כך נשתמרה תרבות חיים כפרית-ערבית אותנטית, שהתאימה לאורח חייהם של בני המשפחה התימנית שנכנסו למבנה.

בימים אלה מקדמת עיריית אשקלון תכנית לשיקום שכונת מגדל והפיכתה לקריית אמנים, תוך שמירה על האופי האדריכלי והמרחבי המיוחד לה. אנו מקווים שבמסגרת תכנית זו ישומר גם בית ערוסי לטובת הציבור.

ביר שְׁנֶק / דן גזית

באר היסטורית הממתינה לשעת דחפור

כקילומטר אחד מצפון לקיבוץ צאלים, סמוך לעיקול חריף בנחל בשור, מסומנת במפות "באר צאלים". זוהי באר עתיקה בשם ביר שנק, על-שם קטע הנחל בקרבתה ("וְאָדִי שֶׁנֶק" בפי הבדווים, המבטאים "שנג"). סביב הבאר פזורים שרידים ארכיאולוגיים והיסטוריים, המתוארכים החל מהתקופה הכלקוליתית (האלף הרביעי לפני הספירה) וברציפות עד המאה ה-20 לספירה. קיימים גם מקורות כתובים המעידים על מרכזיותה וחשיבותה כמקור-מים עיקרי בסביבה, החל מהחוקר הציכי מוסיל (שביקר באתר ב-1902) וכלה באבי ידיעת הארץ ברסלבי (בספרו "הידעת את הארץ").

עיקולי הנחל נוצרו בשלבי התחתית בשכבות החול והלס. אז הוא נתקל בגבעות התת-קרקעיות של מסלע הקירטון האיאווקני הקרוב לקרקע והשקיע ביניהן שכבה עבה של חלוקי-נחל, הצוברת את מי הזרימות החורפיות שהן מקור המים של הבאר; ואכן, גם על שפת העיקול הבא, כ-400 מ' במורד הנחל, הייתה בעבר באר נוספת שנסחפה כליל בשיטפונות החורף במהלך המאה הקודמת.

בראשית שנות ה-30 של המאה ה-20 שיפצו שלטונות המנדט הבריטי כ-50 בארות בצפון הנגב, בין אזור אשלים לבין סביבת רעים. מטרתה של הפעילות הזאת הייתה לצמצם את נידותם של הבדווים עם עדריהם ולקבע אותם לסביבות נחלותיהם. על פיה של ביר שנק, יצקו אז כיסוי-בטון מעוגל בעל פתח ריבועי במרכזו (בדיוק כמו שאפשר לראות כיום בבאר של חלסיה בלב חורבות חלוצה וכמו שהיה בבאר אסנת=ביר א-סאני בקרבת מחנה צאלים, שנהרסה על-ידי צה"ל לא מכבר). בביר שנק, הבריטים יצקו גם קיר בטון ארוך על גדת הנחל כדי להגן על הבאר מהרס בעת שיטפונות.

בתמונה: מבט אל באר שנק

בחורף של שנת 1962 אירעו בנחל בשור מספר שיטפונות אדירים שגרמו לשינויים במהלכו. אחד משינויים אלה היה - כיסוי הבאר וקיר המגן בשכבת סחף שגובהה כמטר וחצי, תוך כדי התרחקות אפיק הזרימה במטרים אחדים.

לדעתי ניתן, בשעות-עבודה אחדות של דחפור (שופל) לחשוף את הבאר וקיר המגן ולהחזיר עטרה ליושנה - גם למען ההיסטוריה וגם למען המטיילים.

ועוד עניין לסיכום: מהו "שנק"? בלהג העות'מאני-ערבי, שְׁנֶק היא 'לסת תחתונה של גולגולת'. כל הניצב על גדת נחל בשור ליד מגדל התצפית, מעל אתר הבאר הטמונה כיום בסחף, וצופה לעבר הגדה הנגדית של הנחל - רואה היטב את קשת ה"שיניים" הבולטות של חדודי הביתרונות בגדת הנחל המצוקית שממול ושאכן מזכירה לסת תחתונה עצומה של גולגולת.

כאשר קיבלתי את התפקיד לערוך את הביטאון של מחוז דרום ידעתי שעומדת בפני משימה רחבה יותר מעריכה וביסוס הביטאון. האתגר העיקרי הוא להביא את תושבי הארץ, ובפרט את תושבי הדרום להמשיך ולהעמיק את ההכרות שלהם עם אתרי המורשת השונים בדרום, ובו בזמן להרחיב את מעגל המתעניינים, במורשת הארץ ובערכם ההיסטורי, האדריכלי, הדתי, העדתי, הארכיאולוגי של אותם האתרים, ובעיקר להגדיל את המודעות של הצורך בפעולת השימור.

אורך חייהם של המבנים, אתרים ובעיקר של זיכרון הארץ הולך ומתקצר ועלינו מוטל התפקיד להנציח את הנותר. מפקד הפלמ"ח, יגאל אלון אמר משפט שמלווה אותי מרגע שדרכתי רגל בעולם השימור ואני מאמינה שגישתו מלווה רבים אחרים.

"עם שאינו מכבד את עברו, ההווה בו חי דל ועתידו לוט בערפל"

במהלך המאה ה-20 חלה התפתחות מואצת בענפים שונים ורבים, שהביאה למהפכה טכנולוגית עצומה. יחד עם זאת בתקופה זו, נשכחו פעמים רבות המורשת, המסורת, המלאכות המסורתיות והטכנולוגיות העתיקות, שעבדו במשך אלפי השנים שקדמו למאה ה-20.

אצטט מאתר המועצה ואומר כי: **"רק דרך שימור של מבנים ואתרים היסטוריים נוכל להבטיח את שרידי העבר, המבטאים הישגים של תרבויות וטכנולוגיות קדומות. המבנים השמורים מצביעים על המשכיות מבנית ובין דורית ועל יחס של כבוד לבונים, ומקנים הרגשה של יציבות והמשכיות היסטורית"**.

בנימה זו, בתאריך 16.12.13 התכנסה הוועדה הציבורית של מחוז דרום, בבאר שבע ודנה בעניינים אקטואליים שבאים לידי ביטוי בביטאון. הביטאון מכנס מספר רחב של נושאים: שלטים עתיקים, מבנים היסטוריים ומצבם, אתרים שנפגעו כתוצאה מוונדליזם, טכנולוגיות בשימור, מחקרים בתחום תולדות הארץ של חברי הוועדה, חדשות המחוז, פרוט פעולות המחוז, ביקורת ספרים ובנוסף מהווה הביטאון מקום להעביר קול קורא בנושאים שונים שעולים לסדר היום בשולחן הדיונים של המועצה.

אני מייחלת שבעזרת הביטאון תהיה תנופת עשייה בשימור המבנים והאתרים ששייכים לעברנו ויהיו חלק בלתי נפרד מעתיד המדינה הן מבחינה תרבותית, הן מבחינה חינוכית והן מבחינה תיירותית.

בברכה
ולחץ על הדוושה
שירה אהרוני

Shira Aharoni

הכרות

עופר יוגב- מנהל מחוז דרום במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

ד"ר אבי ששון- יו"ר ועדת מחוז דרום, מרצה בכיר במכללה האקדמית אשקלון.

גד סובול- היסטוריון ונאמן שימור אתרי מורשת בישראל.

שירה אהרוני- ה. אדריכלות, סטודנטית לשימור ונאמנת שימור.

ד"ר זאב זיוון- חוקר התיישבות בנגב מטעם אוניברסיטת בן גוריון.

אבי נבון- מורה דרך בכיר.

דן גזית- חוקר בכיר של תולדות ההתיישבות בנגב.

גדעון רגולסקי- מורה דרך, עובד במרכז מדע-ים-מלח והערבה וסוקר ארכיאולוגי בערבה.

בקך אותנו באינטרנט

המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל

<http://www.shimur.org>

הביטאון יצא לאור על ידי ועדת מחוז דרום של המועצה לשימור אתרים.

עורכת ראשית: שירה אהרוני, עורך מדעי: אבי ששון, חברי המערכת: עופר יוגב, גד סובול.

כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת, בית יציב- רח' העצמאות 79, ת.ד. 7 באר שבע.

טלפון: 08-6654708, פקס: 08-6285621, דוא"ל: Michal@shimur.org.il